

TILLMANN J. A.

A bennünk rejlő rituális lény

Az ölés őstörténetétől az angyalok táncáig

*„...milyen szertartásokkal lehet megnyugtanni lelkiismeretünket,
amiért más élet kioltása árán tápláljuk a magunkét.”
(Italo Calvino)*

*„Minden arra vall, hogy az áldozati rítusok foglalják el minden
térren az első helyet az emberiség valóságos történetében.”
(René Girard)*

Az ember rituális lény. Ez a múltra tekintve elég nyilvánvaló, de megannyi formában ma is érzékelhető. Úgy tűnik, a rítus a legrégebbi emberi megnyilvánulásformák egyike; korábbi keletű, mint a nyelv, és előzményei már az állatvilágban is jelen vannak, legalábbis erre utalnak az állatok rítusszerű tevékenységével kapcsolatos etológiai megfigyelések.¹

A modernitás kibontakozásával egyidejűleg a rituális cselekvések kikerültek a nyugati társadalmak centrumából, egyes elemeik különböző életterületeken bukkantak fel, nyilvános és titkos társaságok szokásrendszereihez szervesültek, és egyre inkább perifériális jelenségekké váltak. A 20. században vált ismét nyilvánvalóvá az ember rituális természete, amikor számos új alakban mutatkozott meg: a historizmus hatására újjáélesztett olimpiai játékok éppúgy ezek közé tartoznak, mint a gladiátorviadalmak mintázatait mutató küzdő- és versenysportok szórakoztatóipari mutánsai, vagy a különböző kommunista seregszemlék, szpartakiádok, akárcsak a nemzetiszocialista pártnapok fénydómjában celebrált feketemisék.² Ugyancsak ezek körébe tartoznak az 1960-as évektől egyre növekvő számban megrendezett különféle fesztiválok, Woodstocktól Ozorán át a Kurultáig és tovább.

A tradicionális szertartásokhoz képest az újonnan intézményesedett rítusok töredékesek, részlegesek, többnyire csak egyes elemeikben mutatnak hasonlóságot a régiekkel; nem szerveződnek komplex rituális eseményekké. Ugyanakkor intenzitásuk gyakran eléri, sőt felülmúlja az archaikus kultúrákban a közel-

1 Lorenz, Konrad: *Az agresszió*, Cartafilus Kiadó, Budapest, 2000, 71–101.

2 Hietzge, Maud Corinna: *Kaleidoskope des Körpers. Rituale des Sports*, Wiesbaden, 2002.

múltig megtapasztalható, és antropológusok által leírt kultikus események hevességét.

A mai ritualitás kiemelkedő példája a *Burning Man* fesztivál, amely 1986-ban egy baráti társaság tengerparti tábor-tűzéből, az annak végén fából készült emberalak felgyújtásával vette kezdetét, majd az évek során nagyszabású eseménnyé fejlődött a Nevada sivatagban.³ Bár a rendezvényt a különböző, főként zenei szubkultúrák évről évre bővülő köre képezi, a záróesemény változatlan maradt: az égő és a tűzben elenyésző hatalmas alak, amelynek lángolását és kihunyását a résztvevők néma csendben szemlélik. A fesztiválnak évről évre változik a központi témája; a 2017-ben megrendezett *Burning Man a Radical Ritual* köre szerveződött, s hetvenezeren vettek részt rajta.⁴

Ez az esemény különösen jól mutatja, hogy a „nyugati emberek rituális szempontból éhező nemzedék, és ebben különböznek a történelem során élt emberek nagy részétől”.⁵ Ennek a sajátos éhségnek a tünetei már évtizedekkel korábban megjelentek a színház- és performansz-művészetben: „Mintha egy transzcendenciától, formáktól, struktúráktól megfosztott korban (vagyis ahol nincsenek ünnepek, rituálék, áldozatbemutatók, kannibállakomák, szertartások, liturgiák) felmerülne az igény a ceremoniális világhoz való visszatérésre...”⁶

A halál és az ölés őstörténete

A ceremoniális világhoz való visszatérésnek ma kétségtelenül tanulmányozásra érdemes jelei vannak, ám rituális lényünk eredete az emberré válás kezdeteinél keresendő. Ez korántsem volt mindig magától értetődő; az utóbbi időszakban a humán tudományokban térben és időben egyaránt kitágult a perspektíva. Amíg a 20. századi történetírás a hosszú tartamokat (*longue durée*), a pár száz éven keresztül érvényesülő hatásokat tárta föl, addig a mai tíz- és százezer éveket vesz tekintetbe.⁷

Úgy tűnik, a ritusok keletkezését a különböző tudományok – az antropológia, az őstörténet, a vallástudomány etc. – diskurzusában többnyire a halál és az ölés eseményeivel, a temetkezéssel

3 The late summer event is described as an experiment in community and art, influenced by ten main principles: „radical” inclusion, self-reliance, and self-expression, as well as community cooperation, civic responsibility, gifting, decommodification, participation, immediacy, and leaving no trace. https://en.wikipedia.org/wiki/Burning_Man (Utolsó letöltés: 2018. 03. 20.)

4 <https://journal.burningman.org/2017/08/philosophical-center/spirituality/perform-at-your-own-risk-what-weve-learned-about-radical-ritual/> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 20.)

5 Rohr, Richard: *Emelkedő zuhanás*, Ursus libris, Budapest, 2012, 84.

6 Glusberg, Jorge: Bevezetés a testnyelvekhez: a body art és a performance, in Szőke Annamária (szerk.): *A performance-művészet*, Artpool – Balassi Tartóshullám, Budapest, 2001. 99.

7 Lásd például Harari, Yuval: *Sapiens. Az emberiség rövid története*, Animus, Budapest, 2015.

és gyásszal, valamint az állati élet kioltásával, a vadászattal összefüggésben értelmezik.

A ritusok korántsem vallási vagy etnográfiai kuriózumok; eredendően az emberi lét konstitutív tényezői, az emberré válás attraktorai. Ezt talán a legelementárisabban Hans Jonas, a *filozófiai biológia*⁸ kidolgozója fejtette ki az *Eszköz, kép és sír* című tanulmányában, amelyben az ember kiválását az állatvilágból – a szerszámhasználat és a képkalkotás mellett – a síremlékállítás képességével magyarázza. Az állatok ugyanis nem temetkeznek és nem állítanak síremléket. Lévén, hogy ilyen tevékenységhez közvetlen evolutív érdek nem fűződik; aki temetkezik, nem feltétlenül rátermettebb. Ezért is hangsúlyozza Jonas: „Az élőlények közül egyedül az ember tudja, hogy meg fog halni.”⁹

Hasonló belátásra jutott Georges Batailles is a Lascaux-i barlangfestmények láttán:

*Amennyire ezt ennyire hosszú idő eltelte után egyáltalán meg lehet ítélni, a halál felismerése valami mást épített be az ember tudatába, mint azok az egyedi és behatárolt tárgyak, melyek körülvették. A halál azonban valószínűleg – sőt elkerülhetetlenül – valami egyértelműen negatív elemet hozott magával: azt az óriási hasadást, amely azóta is egyfolytában arra készítet bennünket, hogy másféle lehetőségek után kutassunk, mint amit a hatékony cselekvés jelent.*¹⁰

Ez a megrendítő tapasztalat egyúttal a temetkezés és síremlékállítás szertartásainak kialakulására, ezek révén új szociális szerveződésformák kialakulására és a maradandó építészet műveinek kezdeteire vezetett, amint azt számos megalit-építmény, és kiváltképpen a máltai kőtemplomok tanúsítják.¹¹

Bár az őskorban a halandóság mértéke a mainál jóval magasabb volt, elődeink emberek halálánál jóval gyakrabban szembe-sültek más élőlények életének végével – még hozzá a vadászatok során. Ugyanis „az ember meghatározható úgy is, mint vadászó majom”, amint azt Walter Burkert a *Homo necans* (Öldöklő ember) című könyvében írja.¹² A klasszika-filológus Burkert az ógörög kultúra és áldozati rítusainak eredetét keresve jutott el rituális sajátosságaink feltárásához. Abból a tényből indul ki, hogy a vadászati korszaka, az őskör képezi az emberiség történetének túlnyomó részét: „Bár a becslések 95% és 99% között ingadoznak, az ember biológiai evolúciója mindenesetre ebben az idő-

8 Jonas, Hans: *The Phenomenon of Life. Towards a Philosophical Biology*, Delta / Dell, New York, 1968.

9 Hans Jonas: *Werkzeug, Bild und Grab. Vom Transanimalischen im Menschen*. In uő.: *Philosophische Untersuchungen*, Insel-Verlag, Frankfurt, 1992.

10 Batailles, Georges: *Lascaux vagy a művészet születése, Átváltozások*, 1995/4. 20.

11 Lásd Tillmann J. A.: *A megalit, avagy a nagy attraktor. A médium metafizikája*, 2000, 2001/2

12 Burkert, Walter: *Homo necans: Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1997, 24.

szakban ment végbe; ezzel szemben a földművelés, melyet legfeljebb 10 000 évvel ezelőtt találtak föl, keveset nyom a latban. Ebből egy olyan perspektíva ered, ami érthetővé teszi a ragadozó állat viselkedéséből eredő félelmetes emberi erőszakosságot – amit az emberré válása során felvett.”¹³

Az őskori vadászat korántsem olyasvalami, mint a mai, *sabadidős tevékenység*ként űzött válfaja; nem a céllövészet veszélytelen sportjának magaslesekbe kihelyezett változata. A legrégebbi kézfegyver a tűzben edzett fadárda volt, amelyet az újabb leletek tanúsága szerint félmillió évnél is régebben használtak elődeink.¹⁴ Mivel a nagyvadaknak már a megközelítése is életveszélyes, a kézfegyverekkel való küzdelem élethalálharc – mindkét fél részéről. A vad hosszas becserkésésével és elejtésével együtt járó félelem és tevékeny agresszió végsőkig fokozott intenzitása az állat megölését követően sem múlt el rögtön és nyomtalanul. Az állatok megölésének százezer éveken át zajló, ismétlődő élményei pszichésen és kulturálisan maradandó mintázatokat alkottak, s vélhetően nemcsak kulturálisan, hanem genetikusan is rögzültek. A hússal való táplálkozás folytán az ölés történetünk alapvető tényévé vált. „Kezdetből fogva a vérontás és az ölés áll az emberi társadalom alapszerkezetének centrumában – írja Burkert. – Az ételteli élettáplálék, az eltűnésétől való félelem alakítja a vadász tevékenységét, aki csak ölésből képes élni. A kőkori vadászat nem pusztán a vadászó ember tevékenységeinek egyike; az átmenet a vadászatra a főemlősök és az ember közti döntő antropológiai és ökológiai változás.”¹⁵

Ez a veszélyes, társas tevékenység ugyanis olyan *szolidáris közösséget* hozott létre, amelyben a született ösztönök helyébe kulturális szabályok léptek. Ezek kialakulásában a felgyülemlett agresszivitásnak a vad megölését követő kanalizálása játszott főszerepet. A heves indulatok levezetését kívánták, ami az állat feldolgozásában, az ehhez kapcsolódó engesztelő szertartásokban, lakomákban, zenés és táncos ünneplésben találtak feloldást. Etnográfiai leírások sokasága számol be ilyen eseményekről és különböző formákat öltő változatairól, amelyek a természeti népek körében a közelmúltig megfigyelhetők voltak.

A *döntő antropológiai változás* a közösségi szerveződésben is jelentkezett, ami nem utolsósorban a nemek erős elkülönüléséhez vezetett – máig meghatározó érvénnyel: „Az ember esetében – ellentétben az összes ragadozó állattal – a vadászat férfidolog; erőt és gyorsaságot kíván; ehhez kell a férfiak hosszú keskeny

13 Uo.

14 A tűzhasználatnak 800 000 évvel ez előtről maradtak fenn nyomai; a tűz a vadászatban is jelentős szerepet játszott, úgy fegyverek készítésében, mint a vadak hajtásában. Lásd Godsbloum, Johan: *Tűz és civilizáció*, Osiris, Budapest, 2002.

15 Burkert, Walter: *Anthropologie des religiösen Opfers. Die Sakralisierung der Gewalt*, C. F. V. Siemens Stiftung, München, 1987, 8.

combja, míg a nők esetében, mivel az újszülöttek egyre nagyobb fejfel jönnek világra, kerek és lágy formák fejlődtek ki.”¹⁶

A nagyvadak vadászata a résztvevők szoros együttműködését, a közösségi kohézió magasabb szintjét kívánta.

A „vadászó majom” sikeressége a szervezett együttműködés képességén, a férfiak vadászközösséggé szövetkezésén alapult. Ennek révén a férfi folyvást két egymásba érő társadalmi struktúra része: a családé és a férfiszövetségé; a férfi élete két övezetre válik szét, a belső és a külső – védelem és kaland: női dolgok, a férfi dolgok: élet és halál. Lévéen, hogy az új közösségtípusnak, melynek párhuzama a farkasfalka, a centrumában az ölés és az evés áll. A férfinak újra és újra át kell mennie a két övezet között, és kiváltképpen a férfitódoknak kell egy napon a női világból a férfiak világába átlépnie; [...] az ifjaknak a férfiak világába való bevezetése azonban a halállal történő találkozás.¹⁷

Ezt tanúsítják a fiatal férfiak felnőtté avatásának szertartásai:

Jensen mai törzsi kultúrákban és mitikus hagyományokban is kimutatta, hogy férfivá akkor válik valaki, ha ölt. A rítusokban maga az ölés a cél. Ezt a világrendet fenntartó tettként dicsőítik. Ezért lehet az ölés szent cselekedet. Egyúttal az ölés szentségtörés, az élet és minden élő szent rendjének megszegése, ami a tettet is borzadállyal tölti el.¹⁸

Véráldozat, engesztelő áldozat

A vadon élő állatok a közletről rájuk szegezödő tekintetet a közelharc helyzetéből ismerik, az agresszió megnyilvánulásaként érzékelik, és ennek megfelelően reagálnak rá. Az ember számára az állatokkal való szembenézés – egyes háziállatok kivételével – fölöttébb ritkán fordul elő. Ilyen helyzetek a vadászatok során álltak elő: az állattal való küzdelemben, közelharcban, a megölése során.

Az állat élő lény. Ezt a magasabb fejlettségűek esetében nemcsak megnyilvánulásaik teszik nyilvánvalóvá, hanem a látványuk is: szembetűnő, az evolúcióelmélet ismerete híján is felismerhető adottságaikban meglehetősen hasonlóak az emberhez. Ezt nemcsak a vadászat során lehetett megtapasztalni, hanem az elfogyasztásának előkészítő műveletei, táplálékká történő feldolgozásakor. (Csak a korai modernitás mechanikus világképének

16 Burkert: *Homo necans*, i. m. 37.

17 Uo. 24.

18 Böhme, Hartmut: *Vom Affen zum Menschen: Zur Urgeschichte des Mordes*, in D. Matejovski – D. Kamper – G.-C. Weniger (szerk.): *Mythos Neanderthal*. Campus, Frankfurt – N.Y., 2001. 77. Böhme itt A. E. Jensen *Über das Töten als kulturgeschichtliche Erscheinung (Paideuma, 1950/4.)* című írására utal.

káprázatába merült elmék gondolhatták, miként Descartes, hogy az állat lélek nélküli gép.¹⁹⁾

A hasonlóság az alacsonyabb rendű állatok esetében is nyilvánvaló. Nem egy fajtánál már a fej formája is emlékeztet az emberre, a struktúrája pedig általában azonos: orr és fülek emelkednek ki belőle, szájnyílás fogazattal – és a szemek: két szem, amely lát. Az állat szemébe nézve nem pusztán a szemet érzékeljük, hanem azt is, hogy a szemek mögött *lakik valaki*: olyasvalaki, aki néz.

Az egymásra szegeződő tekintetek és az öldöklő indulatok egymást gerjesztő feszültsége nemcsak állat és ember, hanem az emberközi relációkban is megjelenik.²⁰ Ennek bennünk élő maradványa, testi tünete jelentkezik a félelemteli borzongásban is, amikor *minden hajszálunk égnek áll*. Ennek a primátáknál is megfigyelhető eredetét Konrad Lorenz elemezte az agresszióról szóló alapművében.²¹ Burkert is erre vezeti vissza a későbbi, antik források leírásaiból ismert vallástörténeti vonatkozásait, a „szent borzongás” jelenségét.²²

A magasabb rendű élő lények kimúlásának látványa megrendítő tapasztalat, kiváltképpen végzetének okozója számára. A megölt állatok „lelke” az archaikus kultúrák vadászai számára valamiféle engesztelést, a világ rendjének helyreállítását kívánja, amint erről számos etnográfiai leírás tudósít. A megölt élőlények az áldozati szertartás során valamilyen áldozat felajánlásával kerülnek „kiengesztelésre”, ami ceremóniális formák sokaságát hozta létre. Burkert szerint:

Az ölés aktusának megrázkódtatására utólagos rögzülés válaszol; az „eladósodásra” a jóvátétel következik, a rombolásra a helyreállítás. Ennek legegyszerűbb kifejezése a csontok összegyűjtése, és a koponya, szaru vagy agancs fölébe helyezése. Az ölés élményében az élet szent volta tapasztalható meg, és éppen ezáltal a fennmaradása. A rítusban ez a paradoxon rögzül, amit felhasználnak és általánosítanak; aminek fenn kell állnia és érvényben kell lennie, annak áldozaton kell átesnie, ami felszakítja a semmi szakadékát, majd visszazárja azt.²³

Egy nagyvad kimúlásának élménye nem áll nagyon távol egy ember halálának megtapasztalásától – ahogy vélhetően a megölt

19 Ezzel a hajmeresztő állítással kapcsolatban jegyezte meg Carl v. Linné: „Descartes nyilvánvalóan soha nem látott majmot.”

20 Számos történeti beszámoló és irodalmi leírás mellett különösen figyelemreméltó az, ahogy René Girard erre tekintettel értelmezi a házasságtörő asszony megkövezésére készülő, felindult tömeg közepette a porba író Jézus gesztusát: „Úgy vélem, nem azért hajol le, hogy írjon, hanem azért ír, mert lehajolt. Azért hajol le, hogy elkerülje a körülötte állók vérben forgó tekintetét.” (René Girard: *Látám a sátánt, mint villámlást lehullani az égből*, Atlantisz, Budapest, 2013, 78.)

21 Lorenz, Konrad: *Az agresszió*, Cartafilus, Budapest, 2000, 283.

22 Walter Burkert: Heiliger Schauer. Biologische und philologische Blicke auf ein Phänomen der Religion, *Neue Zürcher Zeitung*, 2008. 09. 13.

23 Burkert: *Homo necans*, i. m. 49.

állatok engesztelési rítusai is hasonlóságot mutattak az archaikus temetési szertartásokhoz. A vadak megölésének félelmetes tapasztalata vezetett az engesztelő áldozatra; a hús elfogyasztása mellett a vérnek magasabb hatalmak számára történő felajánlására és feláldozására.²⁴ Az archaikus áldozat „a restitúció, az élet urának vagy úrnőjének való visszaadás eszméjén alapul”.²⁵ A tartozás és engesztelés rítusait a természeti népek a közelmúltig gyakorolták; ezeket Szibériában éppúgy megfigyelték, mint Dél-Amerikában és Afrikában. Az áldozatban így a világ rendjének felismerésére és helyreállítására való készség nyilvánul meg. Ezért „az áldozat egészen az isteneknek szól”.²⁶ Mindezek alapján jutott Burkert arra a megállapításra, hogy „[a] »szent« alapélménye az áldozat megölése. A *homo religiosus* mint *homo necans* tevékeny és ébred önmaga tudatára. Ez tulajdonképpen a »cselekvés«, *operari* – ami az *Opfer* (áldozat) szó forrása.”²⁷

Az idők során az engesztelő rítusok egyre kevesebb vérrel jártak, mindinkább elemelkedtek a vadászat övezetétől:

*Bár az áldozat a vadászat korszakából ered, különösen gondos és pompás formáinak kialakulása a régi világ városi kultúráiban ment végbe, miként legkegyetlenebb alakja is az aztékok magaskultúrájában mutatkozott meg. Éppenséggel az életösszefüggésen kívül, ahol az ölés életfontosságú volt, őrizte meg formáját; ha tetszik, nyerte el „tisza vallási” funkcióját. Ilyen transzformáció és fennmaradás csak ritualizálás révén válik lehetővé.*²⁸

Az újra és újra végzett áldozati szertartások arra emlékeztetnek, hogy mindez mindig így volt és mindig újra így lesz. Ezért törekednek a celebránsok gondos megvalósításukra.²⁹ Így bontakozik ki a rítusok körül a vallás időtlen volta. „A vallás mint szilárd forma csak akkor fogható fel, ha egyénfeletti, csak akkor meghatározó forma, ha a nemzedékváltáson túljut. Az áldozati rítusok mindenesetre az évezredek át tartó folyamatosságot nyomatékosan bizonyítják.”³⁰

Az állat- és véráldozatok hosszan tartó folyamatában a döntő változást annak a kérdésnek a felvetése jelenti, ami Izajásznál olvasható: „Minek nekem véresáldozataitok sokasága?” (Iz 1,11)

24 „Mert a testnek lelke a vérben van” – nyomatékosítja háromszori ismétléssel a Leviticus (17,11).

25 Burkert, Walter: *Kulte des Altertums. Biologische Grundlagen der Religion*, C. H. Beck, München, 1998, 181.

26 Burkert: *Anthropologie des religiösen Opfers*, i. m. 22.

27 Uo. 33. A németen kívül több nyelvben is az *operari* eredete az áldozat szónak, ami tulajdonképpen *szent műveletként* is fordítható.

28 Burkert: *Homo necans*, i. m. 32.

29 A latin *religio* jelentése: tudatos tekintetbevétel, gondosság. Eredete: *relegere*, meggondolni, figyelemmel lenni. Eredendően „az előjelek és előírások gondos tekintetbevétele”. (*Kluge etymologisches Wörterbuch*, De Gruyter, Berlin, 2002)

30 Burkert: *Homo necans*, i. m. 34.

A kérdésnek egy későbbi fejezetben további vonatkozásai is felmerülnek: „Aki bikát öl, embert üt agyon; aki juhval áldozik, az ebet öl; aki ételáldozattal jó, disznóvért hoz elém...” (66, 3.) A Zsoltároknak is megjelenik az ilyen áldozatok hiábavalósága: „Eszem-e én a bikák húsát, iszom-e én a kecskebakok véréét? Dicséretet mutass be áldozatul Istennek...” (Zsolt 49) Az elvetésük mellett szóló legegyszerűbb teológiai reflexiót már egy keresztény, a Zsidókhoz intézett levél szerzője fogalmazza meg: „Lehetetlen ugyanis, hogy bikák és bakok vére bűnököt töröljön el.” (Zsid 10,4–10)³¹

Jézus megtestesülésével és kereszthalálával, Krisztus ön-áldozásával az állat- és élőáldozat évezredes rítusa betetőződött és végpontjához ért. Az Úrvacsora során alapított, immár test és vér nélküli eucharisztikus szertartás egyszerre szünteti meg és folytatja más módon a rituális áldozat bemutatását: „Az úrvacsora során nem a test vagy a vér mint olyan kerül elfogyasztásra – írja Christian Lehnert, költő és evangélikus lelkész –, hanem a test és vér, ami »megtörtetett« és »kiontatott«. Egy erőszakos aktus áll a háttérben, egy áldozat.”³² Ez az áldozat azonban nem kerül – és nem is kerülhet – valóságos megismétlésre, hanem a kenyér és a bor vételével valósul meg. A Megváltó szinguláris áldozata a legnagyobb áldozat: az ember létrejövésének évezredekben keresztül zajló, élő lények sokaságának megölésével járó elkerülhetetlen fejlődésének terhétől, az *ősbűntől* való megváltás. Az isteni liturgiában vett kenyér és a bor a Krisztus Jézus teste és vére³³ és egyúttal a *világ húsa* (Merleau-Ponty) és az élet vivőárama.

Az evangéliumnak ezt a hallatlan horderejű és ritkán reflektált vonatkozását Robert Spaemann teológiai és filozófiai szempontból értelmezi:

Mindegyre felróják a kereszténységnek, hogy beoltotta az embereket bűntudattal. Ez annyira hamis, amennyire igaz. Ahol több a fény, ott jobban látszanak az árnyékok. Mindnyáján vetünk árnyékot. „Senki sem jó, csak az Isten”, szól az Újszövetség. De tudta ezt már egy évszázadokkal korábban élt görög filozófus, Anaximandrosz is, midőn azt írta: „Amiből keletkeznek a dolgok, oda térnek vissza elmúltukban is, az idő rendje szerint; mert büntetést fizetnek egymásnak a jogtalanságért.” Anaximandrosz azt akarta mondani, minden létező olyan teret tölt be, amelyet mástól vett el. Már pusztán egzisztenciája által bűnös,

31 Az állatáldozatok kritikája nemcsak a judaizmusban fogalmazódik meg, hanem a görög kultuszokkal kapcsolatosan is megjelenik: a püthagoreusoknál, akik körében ez egészen az állatokkal való táplálkozás elvetéséig, a vegetarizmusig terjed. (Vö. Burkert, Walter: *Weisheit und Wissenschaft. Studien Zu Pythagoras, Philolaos und Platon*, H. Carl Verlag, Nürnberg, 1962, 167.)

32 Lehnert, Christian: *Korinthische Brocken*, Suhrkamp, Frankfurt, 2013, 186.

33 „az én testem [...] az én vérem” (Mk 14,22–25)

és bűnéért azzal fizet meg, hogy valamennyi idő múltán ki kell ürítenie a helyét mások számára.³⁴

*

A Szyvjatoszláv Richterrel készült életút-interjú egy pontján a zongoraművész meghökkentő élményéről számol be:

Egyszer egyedül mentem az erdőben, s hirtelen azon kapom magam, hogy egyfajta ősi ősztönből ordítani kezdek, mint valami vadállat. Ott voltam egyedül, és egyszer csak rrrrss! Auauauaua! Akár egy tigris, oroszlán vagy farkas. Egészen hirtelen jött, de gyorsan rájöttem, hogy furcsa dolgot művelek: mintha valami őserdőben kószáló állattá változtam volna.³⁵

Egy olyan kifinomult és szelíd embertől, mint amilyen Richter volt, különösen meglepő az animális agresszió ilyen váratlan és heves kitörése. Ám az ember és a zene előtörténetére tekintettel korántsem teljesen érthetetlen. Az ilyen agresszió eredendően a küzdelem, a vadászat, a harc összefüggésében merül föl; maga a szó a latin *aggredi* (közeledni, támadni) igéből származik. Az archaikus világban centrális jelentőségű:

A legnagyobb figyelmet és izgatottságot az agresszív magatartás váltja ki; ezért a rituális kifejezési formák között különleges szerepet kap a megjátszott agresszió: felemelt kezek, ágak, fegyverek és fáklyák lengtetése, dobantás a lábakkal a támadásba és menekvésbe váltás során, összefont vagy kérlelő karok, letérdelés, térdre borulás – mindez sokszorosán ismételve. [...] Az ismétlésből fejlődik ki a ritmus; mivel akusztikus jelek kísérik a mozdulatokat, zene és tánc jön létre.³⁶

Legnyilvánvalóbb ez a harci táncok esetében, ahol szolgálhat a küzdelmek hevességének megidézésére és indulatának levezetésére, mint ahogy a felkészülésre, energiájának fokozására.

A megszokott, hétköznapi mozgásformáktól két különböző irányba lehet eltérni: az egyik a rituális lassulás, a másik az extatikus gyorsulás felé vezet. A vadászat során éppúgy jelen van mindkettő, mint a vadászatot követő eseményekben: a vadak csak zajtalan, olykor a mozdulatlanságot közelítő mozdulatokkal közelíthetők meg, a kézfegyverekkel történő megtámadásuk pedig a lehető leggyorsabb és legnagyobb erő kifejtést kívánja. A szertartások hol fékezett, hol extázisig fokozott mozgalmassága mimetikusan leképezi és rituálisan megismétli a vadászat mozgásmintáit. Ezért is vált a tánc a rituális tevékenységek elengedhetetlen részévé, és maradt is meg annak, úgy az örömnépek, mint a gyász szertartásai során. Így volt ez nemcsak a

34 Robert Spaemann: *Erkölcsei alapfogalmak*, Egyházfórum, Pécs, 2001, 104.

35 Richter, Szyvjatoszláv: *Írások, beszélgetések*, Holnap, Budapest, 2003, 79.

36 Burkert: *Homo necans*, i. m. 32.

természeti népek körében, hanem a közelmúltig a mi kultúránkban is: számos 20. századi beszámoló szól arról, hogy a halotti torokon nemcsak a zene, hanem a tánc is része volt a siratásnak.

Sajnálatos módon a tánc a keresztény nagyegyházak szertartásainak – az etióp kivételével – nem része; korábban csak néhány protestáns szektában, majd Amerika és Afrika kisegyházaiiban éledt újjá. Jóllehet a biblikus hagyomány erős eleme. Sámuel könyve arról számol be, hogy „Dávid teljes erejéből táncolt az Úr előtt” (2Sám 6,19), a Zsoltáros arra biztat, hogy dicsérjük Istent „harsonaszóval, (...) hárfával és lanttal, dobbal és körtáncsal” (Zsolt 150,3). Franz Rosenzweig zsidó vallásfilozófus fő művében arról ír, hogy „a hászid táncában Istent „minden végtagjával dicséri”. Így „a tánc az istentiszteletben, teret szétfeszítő taglejtéseivel” van jelen.³⁷

Ezért is érthetünk egyet Aldous Huxley-vel, aki szerint a kereszténység hibát követett el, amikor hagyta teljesen szekularizálódni a táncot, mivel a rituális tánc révén lehet „a legkönnyebben megismerni az istenit”.³⁸ Ezzel a véleményével korántsem áll egyedül, mi több, egy Augustinusnak tulajdonított töredék árnyaltabban és erősebben érvel e mellett:

Dicsérem a táncot, mert szabaddá tesz a nehéz dolgoktól, és mert azt, aki egyedül van, bevonja a közösségbe. Dicsérem a táncot, mert az egészséget és a szellem tisztaságát szolgálja, mert könnyeddé teszi a lelket. A tánc átváltoztatja a teret, az időt és az embert. Ezeket mind az agy, az akarat és az érzések által a szétesés fenyegeti. A tánc az egész embert követeli. Az embert, aki szíve középpontjában van lehorgonyozva, oda, ahol nem rabja a szenvedélyeknek, embereknek és dolgoknak; oda, ahol nem rabja az elhagyatottság démonjának saját énjében. A tánc felszínre hozza a szabad embert, a könnyed embert, egyensúlyba hozza minden erővel szemben. Dicsérem a táncot. Ó, ember, tanulj meg táncolni! Különbözően nem fogják tudni az angyalok, mit kezdjenek veled a mennyben.³⁹

37 Rosenzweig, Franz: *Der Stern der Erlösung*, III., Kaufmann, Berlin, 1930, 146.

38 Huxley, Aldous: *Ends and Means*, Chatto & Windus, London, 1937, 232., 235.

39 *A Zentrum für Augustinus-Forschung*, Julius-Maximilianus-Universität Würzburg állásfoglalása szerint Ágoston írásaiban nem lelhető fel: <https://www.augustinus.de/einfuehrung/86-texte-ueberaugustinus/193-tanz-und-tanzen-bei-augustinus> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 20.)